

Vizsgálódások a kizáró ellentét körében

1. Egy korábbi munkámban már foglalkoztam a kizáró ellentétes szerkezet kibővülésével és beépülésével (BÉKÉSI 1980–1981), de a beépülés tartalmi-logikai kötődéseit – mint „két viszony viszonyát” (PORZIG 1950: 368–9; vö. BÉKÉSI 1990: 23) – akkor még nem vizsgáltam. Miután azonban a pusztá *de*-viszony helyett ma már ígéretesebb a *de* kötőszó „környezetstruktúrájáról” gondolkodni (BÉKÉSI 1993: 7–10; CSÚRY 2005: 35–9; NAGY 2008: 327–32), ebben az összefüggésben is felmerül a *nem...*, *hanem*, továbbá – ennek fordított sorrendjeként – a *vagyis/azaz* és a *nem pedig* kibővülésének-beépülésének kérdése. Tanulságos lenne a mellérendelő viszonyfajták mindegyikének árnyaltabb együtt szereplését – mint paradigmaalkotó kapcsolatrendszerrel – feltárni, az alábbiakban azonban csupán a *de*-vel kifejezett fő viszony u t ó t a g i alviszonyaként szereplő *nem...*, *hanem*-et tesszük vizsgálat tárgyává. BÁNRÉTI ZOLTÁN mellérendelés-elméletének egyes tanulságai ugyanis – amely szerint például a ’fej’ szerepű kötőszó jobb oldalán lévő tagok nem (miként a bal oldalán: el is hagyható) specifikálók, hanem komplementumok (’bővítmények’) – az alábbi elemzésekben is igazolódnak (BÁNRÉTI 2003, 2006).

Első lépésként célszerűnek látszik leíró módon – egy példa funkcionális-sorrendi változatain – fölvezetni a témát. (Az itt közölt tanulmány kibővített változata a BÉKÉSI 2010a: 123–37. alatti előzménynek.) – A kizárást mint az ellentétes viszony egyik altípusát a benne viszonyított tagok *nem...*, *hanem* alapsorrendjével szokás jellemezni (SIMONYI 1881: 157–73; FARKAS 1962: 423; RÁ CZ 1968: 436), s – ha egyáltalán, akkor – az alapsorrend következetes leírása után kap figyelmet a kizárás „fordított” sorrendje, vagyis az a konstrukció, amelyben – immár a *hanem* nélkül – az állító minőségű kijelentés szerepel a kéttagú viszony első helyén. Ez a tárgyalási rend nem magyar sajátosság, így találjuk például a németben is, ahol – a tagadószóval társulva – a *hanem*-nek szintén van saját kötőszava, a *sondern* (LANG 1977: 179); de azokban a nyelvekben is, amelyekben a kizárás szerepét is a megszorító/szembeállító kötőszó jelöli (pl. ang. *but*, fr. *mais*). A ’korrekció’ variánsainak rendszerezésében – a szavak adverbatív viszonyú kapcsolatain belül – LAUSBERG a klasszikus retorikai *nem*, *hanem* viszonyítású szókapcsolat mellett (»*non x*, *sed y*«) megjeleníti annak sorrendi változatát is: »*y*, *non x*«. Ehhez egyrészt hozzáfűzi, hogy ezt a változatot hagyományosan nem számítják a korrekcióhoz, másrészt feltűnteti kötőszós formáját is: »*y*, *sed non x*«. „Die (traditionell nicht der *correctio* zugezählte) epiphrastische adversative Formel »*y*, *non x*«, oder »*y*, *sed non x*«” (LAUSBERG 1963: 123). – Francia kutatásokra építve vizsgálja a kizáró ellentét tagadó előtagjának állító előzményét BRATINKA JÓZSEF, s ezzel a téma magyar kutatásaiba beépítette a pragmatikai nézőpontot (BRATINKA 1987–1988).

2. A téma leíró bemutatása

- (1) „Az *arca sápadt volt, de [nem fehér, hanem] egyetlenesen sárga, mint a régi elefántcsont.*” (Herczeg Ferenc: Pogányok. 1902: 63)

Az idézett mondat gondolatmenetéből látható, hogy ha kihagynánk belőle a *nem...*, *hanem*-viszonyt, akkor azzal együtt kérdésessé válnék a *de* kötőszó jelenléte is. Egyik változatként a *nem...*, *hanem*-mel együtt a *de* is kimaradna a mondatból.

(1a) *Az arca sápadt volt, egyenletesen sárga, mint a régi elefántcsont.*

Természetesen benne is maradhatna a mondatban a *de* kötőszó, s e kötőszó készítésére az olvasó kereshetné is az *arc*-nak azt a színárnyalatát, amely – szerinte – aktuális ellentéte az *egyenletesen sárgá*-nak (pl. *fehér*), s esetleg éppen a *nem fehér* árnyalatot találná megfelelőnek. Ebben az esetben a *nem fehér* kijelentés *vagyis/azaz* kötőszóval kifejtő magyarázatként kapcsolódna az ellentétes utótaghoz.

(1b) *Az arca sápadt volt, de egyenletesen sárga, mint a régi elefántcsont [azaz/vagyis nem fehér].*

Az (1c) változatban megjelenő „fordított” sorrendű alakulat is – a mondatgrammatikákban – alapforma, de a két tagja közti tartalmi-logikai viszony ekkor nem kizáró ellentét, hanem kifejtő magyarázat. Ugyanebben a sorrendben azonban nem csupán a *vagyis/azaz* kötőszó viszonyíthatja a tagokat egymáshoz, hanem a *s z e m b e állító pedig* kötőszó is. Ennek a tagadó használata párbeszédes helyzetet föltételez: mintha a kijelentés előzményeiben az *arc sápadt* voltát valaki *fehér*-nek nyilvánította volna.

(1c) *Az arca sápadt volt, de egyenletesen sárga, mint a régi elefántcsont [nem pedig fehér].*

Az (1b) és az (1c) – mint fordított sorrendű alakulat – egyaránt szinttartó, azaz mellérendelő szerkezetként jelenik meg; akárcsak az egyenes sorrendű (1). Ebből a szerkezetileg azonosan kezelhető példasorból egyedül az (1d) válhatnék ki egy olyan értelmezés során, amely nem – azonos szintű – kifejtésnek, hanem oki-okozati következésnek fogja fel a két tag viszonyát.

(1d) *Az arca sápadt volt, de egyenletesen sárga, mint a régi elefántcsont [tehát nem fehér].*

Az (1d)-féle értelmezésnek logikai-szintaktikai előfeltétele van. Az oki-okozati, azaz szillogisztikus összefüggések ekkor proposíciók közti (azaz mondatok, mondat értékű kifejezések közti) összefüggések. Az (1d)-ben a *[tehát nem fehér]* kifejezés – az elemző/olvasó felfogása szerint – mondat értékben van jelen.

3. A vizsgálat főbb szempontjai. – A vizsgált szerkezet annyira komplex alakulat, hogy domináns jegyeit egyidejűleg nem, csupán egymástól elkülönítve, egymás melletti szempontokként lehet tárgyalni. Ezek a következők: A) a tagok sorrendje; B) a tagadott – állító – előzmény; C) a *nem...*, *hanem* mélyén rejlő egyéb viszonyok. E három szempontnak a esetjei is vannak.

A) A szerkezet tagjainak sorrendje. – 1. A tagadó tag is mertsége, illetőleg újdonsága. – A tagadó tag tipikusan akkor jön az első helyen, ha a tagadott vélekedés – az előzményből vagy a tárgyra vonatkozó kollektív tudásból – már ismert (és elfogadott). Az alakulat kéttagúsága tehát inkább kommunikációs (irodalmi szövegben: retorikai), mint információs feladatot szolgál.

(2) „*Isten zsenije **nem** akkor volt föltétlen, amikor megalkotta a világot, **hanem** amikor feltalálta a halált.*” (Márai Sándor: Napló 1958–67. 267)

Márai vélekedése jöhetne a megnyilatkozás kezdetén is, de akkor – az állító kijelentést követően – a tagadó mondatnak már nem jutna feladat:

(2a) *Isten zsenije akkor volt föltétlen, amikor feltalálta a halált.*

Az alábbi, (3) jelű példában fokozati különbség van a két tag információs szerepe között, sorrendjük emiatt kötött.

(3) „*Ez a valószínűtlen életforma már **nem** is kacsalábon forog, **hanem** ég és föld között lóg.*” (Márai Sándor: Napló 1945–57. 172)

Itt a két tag már csak azért sem állhatna fordított sorrenddel, mert ezzel a képszerű frazémát (*kacsalábon forog*) a valóság konkrét elemévé tenné:

(3a) „Ez a valószínűtlen életforma *ég és föld között lóg*”
[azaz/vagyis]
„*már nem is* [csak] *kacsalábon forog*”

2. Az állító kezdés nyelvi beágyazottsága, szituatív/kontextuális beszerkesztettsége

(4) „*Temetni jöttem Caesart, nem dicsérni*” (Vörösmarty)¹

Magára az adott nyelvre is jellemző lehet a szerkezet tagjainak sorrendje. A németben van (*sondern*), az angolban nincs párhuzamos eszköze a *hanem*-nek; nem véletlen tehát *Antonius* kezdő mondatának tagmondati sorrendje. Az idézett kezdő mondat a drámai szituációba szerkesztődik be; a magyarban mindkét változat alkalmas lenne erre.

(4a) [Tudjátok, hogy Caesar barátja voltam, okkal feltételezitek hát, hogy dicsérni jöttem őt, de tévedtek. Ugyanis] ’nem dicsérni jöttem Caesart, hanem temetni’.

¹ Antony: „Friends, Romans, countrymen, lend me your ears, / *I come to bury Caesar, not to praise him.*” (Shakespeare: Julius Caesar).

3. A beszerkesztés anaforikus-kataforikus iránya. – A *nem...*, *hanem* szerkezet egésze többnyire egy általános felfogással szemben fogalmazza meg egyéni véleményét. A szerkezet előtagja tagadja, kizárja – a nem ritkán implicit – általános felfogást, utótagja pedig a tagadott, kizárt felfogás helyett közli saját, aktuális véleményét.

- (5) „Az ember **nem** akkor imádkozik, amikor az ima szavait mormolja, **hanem** amikor helytáll, erős, tevékeny.” (Márai Sándor: Napló 1945–57. 325)

Márai Sándor idézett mondatát – hozzátvetőlegesen pontossággal – valami efféle általános vélekedéssel állíthatjuk szembe:

- (5a) Ha az ember az ima szavait mormolja, akkor [e helyzetről többnyire azt szoktuk gondolni, hogy az ember] imádkozik.

Ha ez az általános vélekedés elhangoznék, akkor ahhoz Márai Sándor idézett mondata egy *de/csakhogy* kötőszóval kapcsolódnék:

- (5b) [Véleményem szerint azonban] „Az ember **nem** akkor imádkozik, amikor az ima szavait mormolja, **hanem** amikor helytáll, erős, tevékeny.”

4. A következtetés / kifejtő magyarázat tipikus sorrendje. – Az egész szerkezet két tagjának sorrendje – azzal együtt, hogy az egész alakulat beszerkesztettségének anaforikus–kataforikus irányát szolgálja – a következtetés / kifejtő magyarázat tipikus sorrendjét is követi. Ekkor előbb az elvont, általános kijelentés jelenik meg, s ezt folytatja tipikusan a konkretizálás.

A *nem...*, *hanem* viszony első helyét az anaforikusan kapcsolódó tag foglalja el. Az alábbi szemelvény részletében az „**ilyenfajta** (tehát nem elfojtó, kikerülő, agresszív)” szintagmabokor első tagja akkor is az első helyen tölti be optimálisan a szerepét, ha elvileg a második helyen is állhatna.

- (6) [Nem veszi ki a gyerek kezéből a gondolkodás feladatát...; Nem szorítja a gyereket védekező állásba...; Nem tereli a gyerek érzéseit más célpontokra...] „...hosszabb távon megtanít a problémák **ilyenfajta** (tehát nem elfojtó, kikerülő, agresszív) megoldására...” (F. Várkonyi Zsuzsa 1986: 42)

- (6a) ...hosszabb távon megtanít a problémák **nem** elfojtó, kikerülő, agresszív, **hanem ilyenfajta** megoldására...

Összefüggéseiből kiragadva az alábbi mondat is megállna önállóan, akár tagadó, akár állító kezdéssel.

- (7) „A legsúlyosabb esetnek tekintik, ha valaki a faluban egy házból (**tehát nem a mezőről**) lop gabonát.” (Braun Róbert: A falu lélektana. 23)

Kizáró ellentétes sorrendben:

(7a) *A legsúlyosabb esetnek tekintik, ha valaki a faluban **nem** a mezőről, **hanem** egy házból lop gabonát.*

Az alábbi példa szerkezetét viszont egyik sorrend sem befolyásolja.

(8) *„...nincs a világon olyan kormány [...] hogy bármilyen tekintélyes társadalmi – irodalmi, művészeti, **tehát nem** politikai – testület előtt nyilvánosan federáljon, még ha a követeléseit teljesíthetőnek és teljesítendőnek tartja is.” (Veres Péter: Kortárs. 82)*

(8a) *...nincs a világon olyan kormány [...] hogy bármilyen tekintélyes **nem** politikai, **hanem** társadalmi, irodalmi, művészeti testület előtt nyilvánosan federáljon...*

5. Az állító taggal való kezdés jellemző lehet az értekezés műfajára, de lehet egy szerző jellegzetes szövegalakítási módja is. Néprajzi tárgyú leírásában Györffy István – szembeállító kötőszóval – a második helyre sorolja a tagadó mondatot.

(9) *„...a főtüzelő itt a kemence, **nem pedig** a tűzhely, mely sok, főleg szlovén helyen ma is csupán piciny tűzpadka, **azaz nem** igazi tűzhely...” (Magyar falu, magyar ház. 139).*

Tagadással kezdve:

(9a) *...a főtüzelő itt **nem** a tűzhely, **hanem** a kemence, [...] **nem** igazi tűzhely, **hanem** csupán piciny tűzpadka*

6. Hogy a *nem...*, *hanem* szerkezetet melyik tagjával kezdi (vagyis melyikkel kapcsolja előzményéhez) a szerkezetet a beszélő, annak í z l é s b e l i (észjárására jellemző) oka is lehet. Lehetséges, hogy az író általában nem kedveli a viszonyító eszközöket, így a tagadószóval való kezdést sem; az is lehet, hogy magától a *hanem* kötőszótól idegenkedik. (Adott műfajban, gondolatmenetben stb. nagyon direktnek, keménynek érezheti a tagadott kijelentés helyett ajánlott határozott állítást.) Az előre hozott állítással ugyanis törlődik a *hanem*, s ezzel az utána következő tagadás is szelídebbnek tűnik. Szép Ernő alábbi gondolatmenetében két helyen is lehetne *nem...*, *hanem* sorrend, helyette azonban mindkét esetben előre kerül a – *hanem* nélküli – állítás.

(10) *„...ezek a réműletek, azt hiszem, az egészségiünk lázadása, a testünké, **nem** a lelkünké. Én azt hiszem, mindig a test fél, **nem** a lélek, **vagyis nem** az eszmélet.” (Szép Ernő: Ádámcsutka. 196)*

Tagadással kezdve:

(10a) ...ezek a réműletek **nem** a lelkünk lázadása, **hanem** a testünké, **nem** a lélek, **vagyis** az eszmélet fél, **hanem** mindig a test.

7. A *nem...*, *hanem* nyelvi megjelenési formái. – a) *hanem inkább* = *inkább, mint*. – Az ellentét kizáró élet tompítja a fordított sorrend. Ennek egyik változata a „*hanem inkább*” helyett alkalmazott „*inkább, mint*”.

(11) „S aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a túlnyomórészt a kisparasztság kezén lévő állatállomány minősége egészében **nem** javult, **hanem inkább** romlott.” (Losonczy Géza: Csillag, 1947: 42)

(11a) S aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a túlnyomórészt a kisparasztság kezén lévő állatállomány minősége is egészében **inkább romlott, mint** javult.

(12) „[Hauptmann] első három drámája [...] még **nem** is igazi naturalista dráma, **hanem inkább** Ibsen iskolája.” (Szerb Antal: A világirodalom története 3. 1941: 224)

(12a) [Hauptmann] első három drámája [...] **inkább** Ibsen iskolája, **mint** igazi naturalista dráma.

(13) „A D. H. Lawrence-k és André Gide-k [...] vitalitása egy ál-vitalitás: **nem** az egészséges ösztönök egészséges virágzása, **hanem inkább** csak hisztéria...” (Szentkuthy Miklós: Válasz, 1947: 99)

(13a) A D. H. Lawrence-ek és André Gide-ek [...] vitalitása egy ál-vitalitás: **inkább csak** hisztéria, **mint** az egészséges ösztönök egészséges virágzása.

b) *de nem...*, *hanem* = *de inkább csak*. – Az *inkább* és a *csak* – akár együtt, akár külön-külön – kiváltják a „nagyon sarkosan” viszonyító *nem...*, *hanem*-et, s ezzel csökkentik az ellentét súlyát.

(14) „Gál János alelnök lett, **de** [nem ténylegesen, hanem] **inkább** formálisan, mert a párt már október elsejétől behívta öthónapos vezetőképző iskolára.” (Sarkadi Imre: Tanyasi dúvad. 1953: 33)

(15) „– Velem már senki sem beszél ebben a házban. [...] Legalább te állj velem szóba...
István visszanez rá, **de** [nem azért, hogy szóba álljon vele, hanem] **inkább csak** azért, hogy végignézze.” (Zilahy Lajos: A szűz és a gödölye. 1937: 76)

A kiváltott [*nem...*, *hanem*] visszajöhet kifejtő magyarázat szerepében. Például az alábbi Illyés-idézet második szövegmondata explicitté teszi azt, ami az első szövegmondatban nyelvi eszközökkel nem fejeződött ki.

- (16) „*Hallgattam a vitát, de [nem a tartalmát, hanem] inkább csak az ütemét, a csapongását. [Vagyis] Nem arra figyeltem, hogy a szavakat milyen gondolatok lökik ki, hanem milyen érzések.*” (Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban. 1962: 162)

B) A tagadott előzmény helye. – Ha vizsgálatunkban a tagadó mondat a *nem...*, *hanem* szerkezet második helyén áll, akkor mindenekelőtt különbséget kell tennünk a tagadott előzmény kétféle szerkezeti helye között. (A téma egy önálló részletét l. BÉKÉSI 2008: 79–84.)

1. Az egyik hely a *nem...*, *hanem* szerkezeten belüli hely. RÁCZ ENDRE alábbi értelmezésében például a „*történetíró*”, illetőleg „*a vidám elbeszélő*” azonos szerkezeten belül cserélhet helyet egymással, így elvileg mindkét kifejezés lehet állítás is, tagadás is. „A kapcsolatos *és, s* kötőszó is szerepelhet a kizáró ellentétes mellérendelésben – írja RÁCZ –, főleg akkor, ha a tagadás a második tagmondatban van: „*A történetíró foglalkozzék azokkal, s ne a vidám elbeszélő.*” (Eötvös K.: Házasági v. 41)” (RÁCZ 1968: 436). RÁCZ ENDRE szempontját alkalmazza BALOGH JUDIT, sőt a második helyen álló tagadó mondat lehetséges kötőszavai vonatkozásában újabb kötőszót is fölvesz (*ne/nem pedig*): „A tagmondatokat – írja BALOGH – kapcsolhatja az *és, s* kapcsolatos kötőszó is, különösen akkor, ha a tagadás a második tagmondatban van: *Te magad készítsd el a feladatodat, és ne (szabatosabban: ne pedig) a testvéred!*” (BALOGH 2000: 538).

2. A másik esetben – erről részletes elemzést publikált BRATINKA JÓZSEF – a tagadott előzmény olyan állítás, amely kívül van a *nem...*, *hanem* szerkezeten, mégpedig megelőzi azt (BRATINKA 1987–1988). Így például az alábbi kétmondatos újsághír második mondatának „*A valóságban [azonban]*” szegmentuma akkor is az előtte álló mondat vélekedésével áll ellentétben („*Sokan azt tartják*”), ha a saját szerkezetén belüli sorrendje „*egyenes*”, és akkor is, ha „*fordított*”.

Egyenes sorrend (ahol a tagadó mondat kezd):

- (17) „*Sokan azt tartják: az őszi virágzás a hosszan tartó, meleg őszt jelzi. A valóságban [azonban] a másodvirágzás nem prognózist ad, hanem a már lezajlott időjárási folyamatok következménye.*” (Délmagyarország 1979. 09. 28.)

Fordított sorrend (ahol a tagadó mondat zár):

- (17a) *Sokan azt tartják: az őszi virágzás a hosszan tartó, meleg őszt jelzi. A valóságban [azonban] a másodvirágzás a már lezajlott időjárási folyamatok következménye, tehát nem prognózist ad.*

A (17a) változat *tehát*-féle viszonyjelölése helyett ugyanolyan joggal szerepel-tethetnénk a [*vagyis, azaz* stb.] kötőszókat is. Ebben az esetben a záró helyzetű tagadó mondat kettős viszonytal kapcsolódik előzményeihez.

Egyrészt a [*tehát/vagyis*] kötőszók révén következtető/kifejtő magyarázó viszonytal követi saját közvetlen előzményét: *Sokan azt tartják: az őszi virágzás*

a hosszan tartó, meleg őszt jelzi. A valóságban [azonban] a másodvirágzás a már lezajlott időjárási folyamatok következménye, tehát/vagyis nem prognóziást ad.

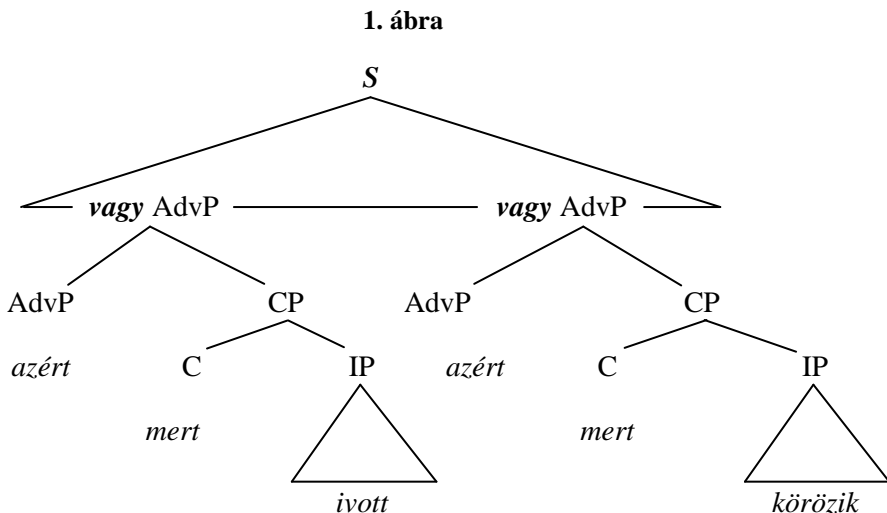
Ugyanakkor záró helyéről is tagadja az első mondategész állító vélekedését: *Sokan azt tartják: az őszi virágzás a hosszan tartó, meleg őszt jelzi. A valóságban [azonban] a másodvirágzás a már lezajlott időjárási folyamatok következménye, tehát/vagyis nem prognóziást ad.*

C) A *nem...*, *hanem* szerkezet mélyén rejlő viszonyok. – 1. A választás lehetősége, illetőleg lehetetlensége. – a) A választás lehetősége. – Vizsgálatunkban számolni kell azzal, hogy a *nem...*, *hanem* szerkezetben benne rejlik egy olyan – típust alkotó – különbség is, amely tagjainak sorrendjénél általánosabb. A fenti példasorral szemléltetett típusban – miként az idézett Shakespeare-mondatban – a két tag viszonya mélyén a ’választás’ lehetősége húzódik meg: (4) *temetni vagy dicsérni* – ’**nem** temetni, **hanem** dicsérni’; (17) *prognózis vagy következmény* – ’**nem** prognózis, **hanem** következmény’.

A ’választás’, illetőleg a ’kizárás’ összefüggésének reprezentálása előtérbe helyezi a koordinált kijelentések értelmezésének szempontját. Elvileg ugyanis nem csupán a két kijelentés ’feje’ (főmondati utalószava) lehet koordinált, hanem a két CP (a két mellékmondat) is.

Az 1. ábra szerint a választó viszony közvetlenül a fejek között van; a tagmondatok között csupán közvetve.

(18) „A helyszínelő rendőrök feltételezése szerint a gázoló férfi vagy azért futott el, mert ivott, vagy azért, mert körözik.” (Délmagyarország 2006. 12. 29.)

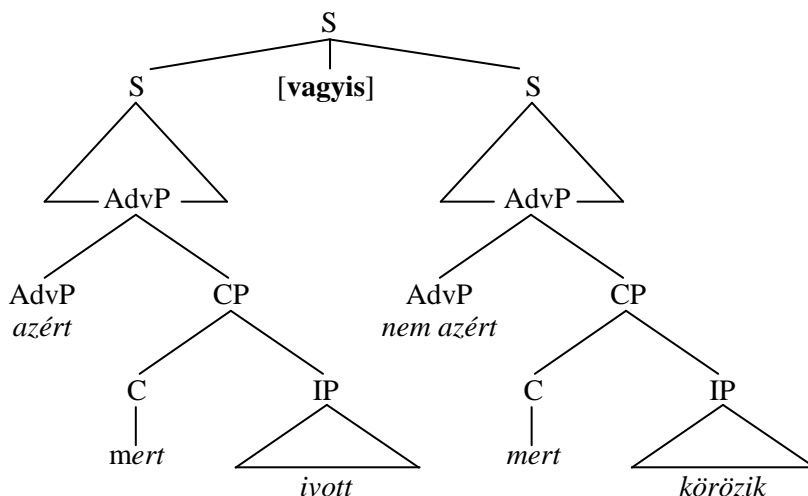
Az (18) példával szemléltetett választó viszony szerkezete a *nem...*, *hanem*-viszonyban is érvényes, akár tagadó, akár állító sorrenddel jelenik meg. Ebben a viszonyban a *rendőrök* már nem feltételeznek, hanem megállapítanak.

(18a) A helyszínelő rendőrök megállapítása szerint a gázoló férfi **nem azért** futott el, mert ivott, **hanem azért**, mert körözik.

(18b) A helyszínelő rendőrök megállapítása szerint a gázoló férfi **azért** futott el, mert körözik, **[vagyis] nem azért**, mert ivott.

A (18) jelű példát is lehet reprezentálni az 1. ábra ágrajzával, de alkalmazható a 2. ábra ágrajza is, vagyis a két CP közti közvetlen viszonytal. Vegyük a (18b)-t!

2. ábra

b) A választás nem lehetséges. – A másik szerkezet típus két tagja között a szillogisztikus következtetés kis premissza–konklúzió-viszonya húzódik meg. Az alábbi, (19) számú példa tagjai (elő- és utótagja) között nem lehet választani a *tapadás* *vagy elpattanás* között; ugyanis a *t* hang attól az, ami, hogy mindig *tapad*.

(19) „Hogy a hangnak határozott alakja legyen, a végét is lezárjuk egy *t* hanggal, amelyik a szájpaddlásunkhoz tapadt, **tehát nem** pattan el.” (Rajeczky Benjamin: Furulyaiskola. 1952: 6)

Az idézetben rejlő feltételes szillogizmus lépéseit nagyjából az alábbi módon lehet rekonstruálni: Ha (b), akkor nem (c). Az (a) ebben az esetben (b), tehát az (a) ebben az esetben nem (c). Azaz: ha egy hang a szájpaddlásunkhoz tapad (b), akkor **nem** pattan el (c). – A *t* hang (a) a szájpaddlásunkhoz tapad (b). – A *t* hang (a) **tehát nem** pattan el (c). A tagok sorrendi cseréjével a következtető viszony (**tehát**) okadó magyarázóvá (**ugyanis, tudniillik, hiszen**) alakul át:

(19a) Hogy a hangnak határozott alakja legyen, a végét is lezárjuk egy *t* hanggal, amelyik **nem** pattan el, **ugyanis** a szájpaddlásunkhoz tapad.

4. A téma interpretációs megközelítése. – A kizáró ellentét interpretációs megközelítése (vö. PETŐFI S. 2004: 93–6) a *de*-viszony feltételezett környezetstruktúrájára épül, arra a feltevésre tehát, hogy a *de* kötőszó – meghatározható esetekben – nem csupán két tag (két mondatrész, két tagmondat, két mondat) ellentétét, hanem két szillogisztikus következtetés elvárástörő viszonyát modellálja. A feltételezett környezetstruktúra egy elvi jelentésszerkezet, amelynek egyes alkotó elemei nyelvi kifejeződés nélkül, azaz implicit módon is szerepelhetnek, továbbá – a magasabb jelentésegységbe való beépülés érdekében – sorrendi helyüket is változtathatják.

Az interpretáló megközelítésmód feltételezi a leíró vizsgálódást. Így felfoghatjuk sorrendi kérdésként is a *nemcsak* kötőszós – funkciójában ’kapcsolatos’ – viszonyítást is, például az alábbi Radnóti-idézetben: „*Oly korban éltem én e földön, / mikor az ember úgy elaljasult, / hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra...*” (Töredék, 1944. május 19.).

Természetesen senki, még formális leírásban sem hagyná el a költemény *nemcsak* szóalakjából a *csak* utótagot, hiszen ezzel meredeken megváltoznék a mondatjelentés referenciája: a „*nem parancsra*”-féle átírás eltüntetné a valóságból a parancsadókat. Az interpretáló elemzés azonban – a leírt szerkezet ismeretében – a sorrendi cserével érvényesített hangsúlyviszonyok szerepét sem mellőzheti. Ebben, vagyis a hangsúly vonatkozásában nem teljesen úgy szolgál a *nemcsak*, mint a *nem*. Pontosabban szólva: utótagi szerepében egyikük sincs befolyással az előtag (*önként, kéjjel*) fő hangsúlyára: „...*hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra...*”, azaz hogy *önként, kéjjel ölt, nem parancsra*; az általuk kapcsolt *parancsra* határozó hangsúlyára viszont már nem egyformán hatnak. A tagadószó ugyanis – nem mindig ugyan, de itt egyértelműen – igényli a hangsúlyt: hogy *önként, kéjjel ölt, nem parancsra*. – A részlegesen tagadó *nemcsak* – nem tiltja le ugyan önmagáról a hangsúlyt, de – kötőszószerűen inkább átengedi azt az általa kapcsolt határozóra: „...*hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra...*”.

A) A kizáró ellentét mint az elvárástörő ellentét *alviszonya*. – Az alábbi példában fordított sorrendjével vesz részt a kizáró ellentét, de ezzel ugyanúgy megokolást teljesít, mint az egyenes sorrendjével: [ugyanis] *nem a felvilágosodás vonzott, hanem a világosság*.

(20) „[Voltaire nevéhez fűzzem ezt a szenvedélyt, amely annyi ismerős arc között oszlott meg? Bizonyára ő az összefoglaló, bár egy percre sem éreztem magam voltériánusnak.]
Szerettem, de nem hittem neki. A világosság vonzott, nem a felvilágosodás.” (Halász Gábort idézi Vajda Gábor: Új Symposion. 1980: 447)

A (20)-ból csupán azt a jelentésrészt – a harmadik-negyedik mondat tömbjét – vesszük igénybe, amely a vizsgált szerkezet több elemét is magában foglalja:

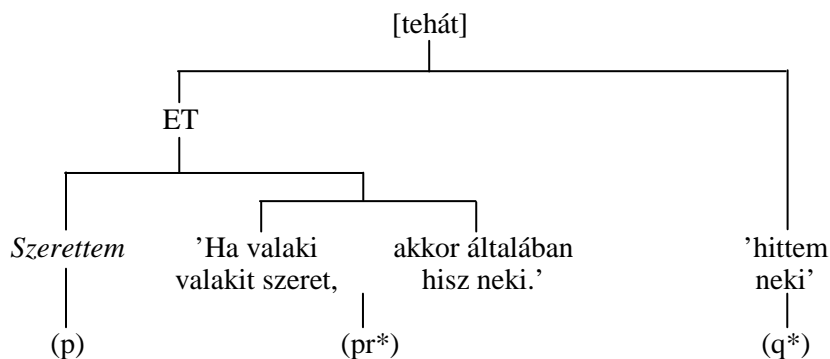
(20a) *Szerettem, de nem hittem neki.* [Engem ugyanis] *A világosság vonzott, [vagyis] nem a felvilágosodás.*

1. A *de*-viszony előtagjának jelentésviszonyai. Az implicit konklúzió: 'hittem neki'. – A (20) szöveg (20a) jelű szegmentumának jelentésviszonyai közül fő-, azaz meghatározó viszony a *de* kötőszó által képviselt elvárás-törítés. Minden elmélet nélkül is egyértelmű, hogy a *de* után közvetlenül következő tagadó mondat (*nem hittem neki*) nem a *de* előtti explicit kijelentés, azaz a (*Szerettem*) érvényességét tagadja, hanem azt a kijelentést, amelynek az előtagban implicit módon jelen kell lennie: 'hittem neki'.

A 'hittem neki' kijelentésnek mint a jelentésszerkezet – itt – implicit konstituensének két okból is jelen kell lennie. Egyrészt azért, mert az explicit tagadó mondat léte feltételezi a tagadó viszony állító előtagját. Ezzel együtt a 'hittem neki' egy szillogisztikus következtetés konklúziójaként következik egy olyan következtetési alaphól, amelynek implicit nagy premisszája kb. így rekonstruálható: 'Ha valaki valakit szeret, akkor – adott kultúrában – általában hisz neki'.

Az itt rekonstruált nagy premissza mint – a vizsgált tényállásleíráshoz rendelhető – általános tudás/kollektív tapasztalat stb. a kis premissza szerepét betöltő explicit egyedi kijelentéssel együtt – [Voltaire-t] *Szerettem* – közreműködik az olvasó értelmező tevékenységben. Ebben a tagadó utótag (*nem hittem neki*) az értelmezésben létrehozhatja állító előtagját ('hittem neki'). Mindez – mint a *de*-viszony előtagjának szillogisztikus összefüggése – ágrajzzal az alábbi módon reprezentálható. (Az ET szimbólum az egyedi tényállásleíráshoz rendelhető általános tudás „mély szerkezeti” kapcsolatát képviseli; (p) = kis premissza, (q) = konklúzió, (pr) = nagy premissza, * = a tétel implicit jelenléte.)

3. ábra

2. A *de*-viszony utótagjának jelentésviszonyai. Az implicit [ugyanis] kötőszó. – A *de*-viszony utótagjának jelentésviszonyai hasonlóképpen tárhatók fel, miként az előtag esetében történt.

(20b) *Szerettem, de nem hittem neki.* [Ugyanis] *A világosság vonzott, nem a felvilágosodás.*

A kizáró ellentétet követő két kijelentés okozati–oki összefüggése eléggé nyilvánvaló. Az első tag (*nem hittem neki*) – miként a 3. ábrán látjuk – egy állító minőségű implicit konklúzió tagadásaként ('hittem neki' – *nem hittem neki*) szintén konklúzió; így az őt követő kételemű szerkezet (*A világosság vonzott, nem a felvilágosodás*) – kis premisszaként – a következtetési alap egyik tagja lesz.

Az itteni esetben legfeljebb az a kérdés merülhet fel, hogy a – saját szerkezetükön belüli kifejtő magyarázó viszonyú, illetőleg (sorrendi cseréjükkel) kizáró ellentétes – tagok betölthetnék-e külön-külön is a konklúziót megokoló szerepet.

Okadó magyarázatként – vagyis hogy 'miért' „*nem hittem neki*” – két külön nagy premisszát még részlegesen sem könnyű létrehozni:

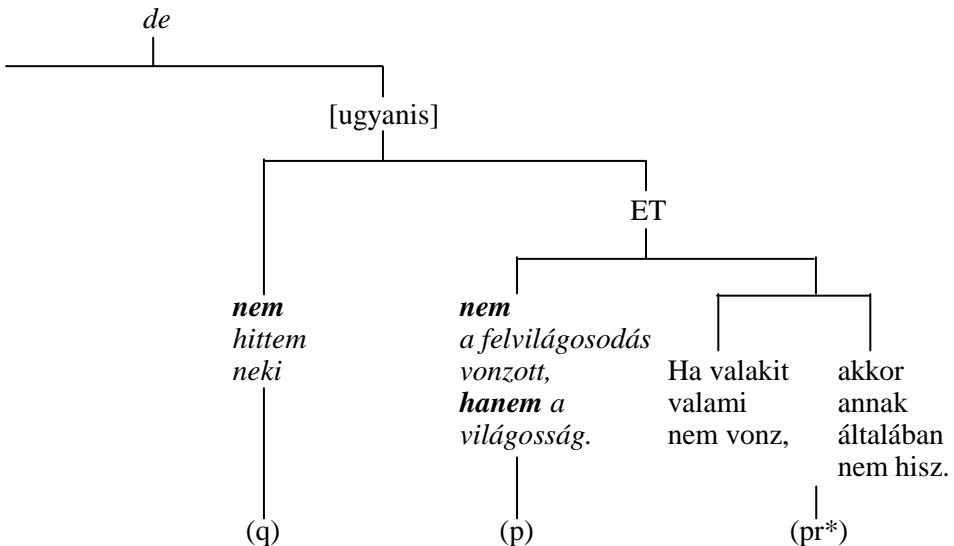
Szerettem, de nem hittem neki. [Ugyanis] *a világosság vonzott.* ET² 'Ha valakit *a világosság* vonz, és ha Voltaire **nem** a világossággal volt egylényegű, akkor **nem** hisz Voltaire-nek.

Szerettem, de nem hittem neki. [Ugyanis] ***nem a felvilágosodás vonzott.*** ET 'Ha valakit ***nem a felvilágosodás*** vonz, és ha Voltaire maga volt *a felvilágosodás*, akkor **nem** hisz Voltaire-nek.

Láthatjuk tehát, hogy a 'miért' „*nem hittem neki*” kérdésre legtermészetesebben az író összetett mondatának kizáró ellentétes sorrendjével lehet válaszolni:

Szerettem, de nem hittem neki. [Ugyanis] ***nem a felvilágosodás vonzott,*** amit Voltaire képviselt, ***hanem a világosság.*** ET 'Ha valakit valami nem vonz, akkor annak általában nem hisz'.

4. ábra

² Az ET szimbólumot PETŐFI S. JÁNOS hozta létre annak a „mély szerkezeti” konjunkciónak a reprezentálására, amely az értelmezésben az egyedi tényállásleíráshoz (p) általános/kollektív tudást (pr*) rendel.

A 4. ábráról két tanulság is leolvasható. Egyik az, hogy a megokoló (kis premissza) szerepet a fordított sorrendű változata épp úgy betölti, mint az egyenes sorrend.

(20a) [Ugyanis] *a világosság vonzott*, [vagyis] *nem* az, amit Voltaire képviselt: *a felvilágosodás*. ET 'Ha valakit más vonz (*a világosság*), mint az, amit Voltaire képvisel (*a felvilágosodás*), akkor annak általában nem hisz.'

A másik tanulság egy kérdés. Indokolt-e az elemzett példánk fordított sorrendű, (20a) változatát kizáró ellentétnek nevezni? Szerepazonosságukból úgy tűnik, hogy igen. A jelen esetben transzformációs pár mindkét változata ugyanazt, tudniillik az okadó magyarázat szerepét tölti be.

Ehhez képest saját viszonyfajtajuk, vagyis hogy egymás közti viszonyuk egyik esetben kizáró, a másikban kifejtő magyarázó, másodlagos kérdés. Mindenesetre nem tűnik fölöslegesnek e két tag viszonyát közelebbről is megvizsgálni.

B) A kizáró ellentét tagjainak belső viszonyai. – A vizsgálat legegyszerűbb módjaként környezetéből kiemeljük a *nem...*, *hanem* szerkezetet. Ez a beavatkozás a szerkezet tagjainak grammatikai felépítésére hívja fel a figyelmet. Ha ezek – mondatrészi szerepükből következően – azonosak, akkor viszonyuk kifejtő magyarázó (*azaz, vagyis*), illetőleg szembeállító (*nem pedig*); ha eltérő, akkor feltételezhető következtető (*tehát*) szerepük is.

1. A tagok kifejtő magyarázó, illetőleg szembeállító viszonya. – Ha a kizáró ellentét mondatrészek közötti összefüggést reprezentál, akkor a viszony nem ok–okozati (vagyis nincs köztük egész–rész viszony), hanem koordinatív.

Az alábbi esetekben is végre lehet hajtani a tagok sorrendi fölcserélését, de a viszonyított tagok mondatrészi státusa folytán a viszony nem következtető, hanem kifejtő magyarázatra (*vagyis, azaz*), illetőleg egyszerű szembeállításra (*nem pedig*) változik.

A kizáró ellentét egyenes (és fordított) sorrendje:

(21) „– Maguk mikor költöztek ide Diósvisznyóról?
– 1953 nyarán, író úr. **De** [**nem** Diósvisznyóról, **hanem**] a hortobágyi ohat-pusztakócsi internálótáborból.” (Déry Tibor: Ítélet nincs. 1971: 454)

A (21) utótagjából zárójellel kivett tagadott mondatrészt vissza is adhatjuk, ezt azonban ekkor – a tagok állítás–tagadás sorrendjében – a kifejtő magyarázó *vagyis* (és a szembeállító *pedig*) kapcsolja az utótaghoz.

(21a) – Maguk mikor költöztek ide Diósvisznyóról?
– 1953 nyarán, író úr. **De** a hortobágyi ohat-pusztakócsi internálótáborból, **vagyis nem / nem pedig** Diósvisznyóról.

- (22) „Lizi belátta apjának helyes gondolkozását, és így történt, hogy midőn Kavaczký de Nizsder délután megszólaltatta a kapucsengettyút, az utálatos kutya társaságában, *Lizi nem utasította őt el, hanem alkuba bocsátkozott vele* a lakás irányában, mint jóraivaló, rendes lányhoz illik.” (Krúdy Gyula: A podolini kísértet. 58.)
- (22a) Lizi alkuba bocsátkozott vele a lakás irányában, mint jóraivaló, rendes lányhoz illik, **vagyis** – mint általában várható lett volna – **nem utasította őt el**.
- (23) [Illyés] „*Ugyanazt a béres hadat képviseli, mint Erdélyi, de nem népdallal jön, hanem Párizssal, a nyugati hagyománnyal.*” (Juhász Géza: Népi írók. 50)
- (23a) [Illyés] *Ugyanazt a béres hadat képviseli, mint Erdélyi, de a nyugati hagyománnyal, Párizssal jön, vagyis nem / nem pedig népdallal.*

A (21)–(23) példákban a kizáró ellentét mondatrészeket viszonyít egymáshoz. Közismert azonban, hogy az, aki az élő mondatot értelmezi, mondatokként (s így kijelentésekként) foghatja fel a mondatrészeket is. Például a (24)-ben az író feltételezi, hogy az első *népmozgás germán mód*-jával az olvasó tisztában van. A (24a)-ban az olvasó a második tagmondat végére is odaértheti az első tagmondat állítmányát, vagyis megteheti, hogy konklúzióként értelmezze a gondolatmenet lezárását: **tehát nem germán módra** [indult meg].

- (24) „*A második népmozgás 451-ben indult meg a birodalom ellen, de nem germán-módra, hanem a hun népnek alávetve.*” (Németh László: A minőség forradalma I. 1940)
- (24a) *A második népmozgás 451-ben indult meg a birodalom ellen, de a hun népnek alávetve, tehát nem germán módra* [indult meg].

2. A tagok ok-okozati, azaz következtető viszonya. – Ennek az összefüggésnek mindenekelőtt az a feltétele, hogy a *nem...*, *hanem*-mel, illetőleg a *tehát/azaz/vagyis*-sal viszonyított két kifejezés egyaránt mondat értékű, azaz szerepük ítélet-szerep legyen. A mondatok (tagmondatok) nyelvi megformáltsága általában különbözik egymástól. Az alábbi, (25) jelű példában a szerző *nem tehát*-tal modellálja a következtetést, hanem *azaz*-zal; a második helyre rakott tagadó mondat nyelvi megformáltsága azonban függetleníti önmagát az egyenes sorrend sémájától.

- (25) „... *kihagyásosan ábrázolja Janisch Attila azt a teret és környezetet, amelyben nyomon követi hőseit. A helyszínek és tárgyak mindig azok, amik, de csak azok, amik, azaz nem hordoznak semmiféle többletjelentést, sem szociológiáit vagy pszichológiáit, sem metaforikusát vagy transzcendenst.*” (Györffy Miklós: Filmkultúra, 19)

Kizáró ellentétes sorrenddel:

(25a) *A helyszínek és tárgyak **nem** hordoznak semmiféle többletjelentést, sem szociológiáit vagy pszichológiáit, sem metaforikusát vagy transzcendenst, **hanem** mindig azok, amik, **de** csak azok, amik.*

A következő példa kizáró ellentétes sorrendjének megváltoztatásával hozhadtunk létre következtető utótagú viszonyítást.

(26) [Nustkorb] „megfordult, visszatért, s ahogy elmenne a holt bíró előtt, megállt egy pillanatra, és szépen, lassan letette a rózsát a mellére. *Majd az asztalhoz járult, **de** [nem ült le, hanem] csak megállt Mostel előtt, lehajtott fejjel, mint egy vádlott.*” (Mikszáth Kálmán: Összes művei 22: 99)

(26a) [Nustkorb] *az asztalhoz járult; [várható volt, hogy leül], **de** csak megállt Mostel előtt, lehajtott fejjel, mint egy vádlott, **tehát** nem ült le.*

A tagok sorrendi cseréjével létrehozott következtetés a (26a) esetében akkor indokolt, ha az explicit kis premisszához (Nustkorb [...] *az asztalhoz járult*) elfogadható implicit nagy premisszát rendelünk: 'Ha valaki *az asztalhoz járul*, akkor szokásos magatartásként elvárható, hogy le is ül oda'.

A kis és a nagy premissza kapcsolatából mint következtetési alaptól következik, hogy az utótagnak a konklúzióként szerepeltetett tagadó mondata egy állító minőségű konklúziót implikáljon az előtagban: [várható volt, hogy leül], *de* [...] *nem ült le.*

Mindehhez hozzá kell fűznünk, hogy a Mikszáth-szövegből kiemelt tényállás-leírás az eseményeknek csak a felszíne. A következtetés valódi értelme – a jelenlévők helyzetismeretére épülő – mögöttes szillogizmusban rejlik:

'Ha valaki *nem ül le az asztalhoz*, akkor *nem adja meg a teljes tiszteletet.*' [Nustkorb] *nem ült le, **tehát**...*

3. A sorrend további összefüggései. – a) Az előtag implicit konklúziója. – Gyakorisági vizsgálatban³ úgy találtuk, hogy a *de*-viszony utótagjaként gyakoribb a *nem...*, *hanem* szerkezet egyenes sorrendje. Hogy ez miért lehet így, arra a fenti átalakításokból kaphatunk tájékoztató választ. Ha ugyanis – miként igen gyakran – az előtag konklúziója úgy implicit, hogy még lehetőségére sincs utalás a szövegelőzményben (pl. (26) *Miért volt elvárható, hogy Nustkorb leül?*), akkor e konklúziót előbb a *de nem* sorrendű tagadással explicitté kell tenni, hogy legyen valami tagadható, ami helyett érvényeset lehet állítani. A (26)-ban is ok-okozati összefüggést állapíthatunk meg, bár ezt inkább a (26a) – vagyis a fordított sorrend –

³ Tipológiai-gyakorisági vizsgálatokhoz az MTA Nyelvtudományi Intézetének Adattára – ahonnan a jelen cikk példáinak többsége is származik – digitálisan feldolgozott, rendkívül gazdag anyagot kínál.

igazolja, valamint a tagok szintaktikai státusa. Ha ugyanis mondatot (állítmányt) tagad a tagadó mondat, akkor ennek elemei kijelentés értékűek.

b) A 'hanem' értékű *ugyanis*. – A 'kötszóegyüttes'-nek tekintett *de nem...*, *hanem*-nek számottevő módszertani előnyei vannak. A *de nem* szegmentumnak az, hogy az értelmezésben felidézi az elvárástörölő szerkezetet; az egész alakulatnak pedig az, hogy a *hanem*-hez is magyarázó szerepet (*ugyanis*) rendel.

- (27) „*Puska dörren, s utána újra és újra hangzik a dörrenés – de nem a visszhang ismétli: az osztrákok várták a hátulról jövő támadást, és máris észrevették őket.*” (Sárközi György: Mint oldott kéve. 1931: 240)

Az idézett összetett mondat tagadó tagmondatához (*de nem a visszhang ismétli*) a *hanem*, valamint az *ugyanis* egyaránt kapcsolhatná a folytatást (*ugyanis/hanem az osztrákok várták a hátulról jövő támadást*). A *hanem* kötszó kitehető-sége mellett a *hanem*-mel viszonyított két főnév azonos mondatrészi szerepe szól: *nem a visszhang, hanem az osztrákok*.

A megokoló viszonyítást itt két érv valószínűsíti. Az egyik a kötszó helyett álló kettőspont, ami többnyire a megokolást, magyarázatot képviseli, a másik érv a (Bp)-vel jelölt kijelentés kis premissza-szerepe.

5. ábra

(Ap)	<i>Puska dörren,
s utána újra és újra
hangzik a dörrenés,</i>	(Bp)	<i>az osztrákok várták
a hátulról jövő támadást</i>
(Aq*)	a visszhang ismétli,	de	(Bq) <i>nem a visszhang ismétli</i>

c) Koreferenciális viszonyok. – Az eddig vizsgált esetek azt a benyomást keltetik, mintha a két tag sorrendi fölcserélhetőségét kielégítően feltártuk volna. Az alábbi két Veres Péter-idézet azonban felhívja figyelmünket az ún. névmásításra; vagyis arra, hogy a tagadó mondat – ha állító előzményét névmással (névmási határozószóval) reprezentálja, miként itt –, csupán elöl állhat.

- (28) „**A magyarázat (...)** **helyes is lehet, téves is, mert az eredeti indítékot utólag úgyis nehéz, néha lehetetlen kikeresni. De nem is ez a dolog lényege. Hanem az, hogy a költő, a művész vagy bármilyen nagyember, amikor megszületik [...] még nem nagyember, csak ember.**” (Veres Péter: Csillag, 1956: 745)

- (29) „[A rá következő képviselő [...] néhány pompás körmondat végén **azt kiáltja [...], hogy** az egyszerű favágók állítólagos érdeke mögött ezúttal néhány erdőtulajdonos, sőt egész egyszerűen egy ismert bank áll.] **De nem ezt taglalja, hanem az előterjesztett törvény várható következményeit.**” (Illyés Gyula. 1947: 91)

- (30) „Most már talán nyugodtabb leszek, lesz a népnek nemcsak kenyere, de krumplija, babja, szalonnája és káposztája is. **Remélem, írni is jobban tudok majd, mert nem emészt az aggodalom és a reménység, mint tavasz óta. De nem ezért írom én ezt ide. Hanem azért, mert megint látom egyszer, hogy a szellemi felajzottság, az »ihlet« mennyire a természet járuléka: tele vagyok érzéssel és gondolattal.**” (Veres Péter: Csillag, 1956: 751)

A szöveg teljesebb, mindkét irányú összefüggésében a szerkezet utótagja lesz dominánsabb, hiszen a folytatásnak ez lesz az antecedense. Egy erre is kitekintő elemzés ezért a többi koreferenciális szál egyikének tekintheti majd a beépített kizáró ellentétet.

5. Összegzés és kitekintés. – Az itt felvázolt, minden látszat ellenére is elnagyolt elemzés főként a *de*-viszony környezetstruktúráján belül vizsgálta a kizáró ellentétet. Bizonyára nem hibátlanul, de remélhetőleg nem elriasztó módon. Érdemes lenne ugyanis az itteninél általánosabb kiindulásból vizsgálni az egyes koordinatív viszonyfajták együttes szereplését. A 2. C) pont alatt szóba hozott ’választó’ viszony például még távolabbra utal, ha neki (’kizáró’ altípusának) a nagy premiszában adunk szerepet.

- (31) „A gyártás visszafogása miatt elbocsátások nem lesznek, de a szerződéses munkatársak számát csökkentik” (Index, 2009. 10. 2.)

Ha az idézett kijelentést a feltételes szillogizmus implikátumaként helyezzük el, akkor a konklúzió alanyának tagadásával kizáró, állítmányának tagadásával pedig elvárástörő ellentét vezethető le belőle:

- (pr) *Ha visszafogják a gyártást, akkor vagy elbocsátások lesznek, vagy a szerződéses munkatársak számát csökkentik.*
 (p) visszafogják a gyártást,
 (q) – *de* [nem elbocsátások lesznek, hanem] *a szerződéses munkatársak számát csökkentik;*
 – [elbocsátások nem lesznek], *de a szerződéses munkatársak számát csökkentik.*

Kulcsszók: Kötőszóegyüttesek, környezetstruktúra, tömbösödés, szinteződés, kibővítés, beépülés, sorrend.

A hivatkozott irodalom

- BALOGH JUDIT 2000. A mellérendelő összetett mondatok. In: MGr. 531–41.
 BÁNRÉTI ZOLTÁN 1983. A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. Nyelvtudományi Értekezések 117. Akadémiai Kiadó, Bp.
 BÁNRÉTI ZOLTÁN 2003. Kötőszó és egyeztetés a mellérendelő szerkezetekben. Nyelvtudományi Közlemények 100: 64–96.

- BÁNRETI ZOLTÁN 2006. A mellérendelő kötőszók jelentéséről. In: VASS LÁSZLÓ szerk., A mondat: kaland. 70 tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára. JGYTF Kiadó, Szeged.
- BÉKÉSI IMRE 1980–1981. Viszonyfajta és konstrukciós forma. *Néprajz és Nyelvtudomány* 24–25: 161–71.
- BÉKÉSI IMRE 1990. Az ellentéteség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere. *Szemiotikai Szöveg*tan 1. JGYTF Kiadó, Szeged.
- BÉKÉSI IMRE 1991. A kettős szillogizmus. *Szemiotikai Szöveg*tan 2. JGYTF Kiadó, Szeged.
- BÉKÉSI IMRE 1993. Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. JGYTF Kiadó, Szeged.
- BÉKÉSI IMRE 2008. Kísérlet a magyar tagadó mondat egy típusának reprezentálására. In: BIBOK KÁROLY szerk., A morfológiától a pragmatikáig. Tanulmányok Pete István 80. születésnapjára. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- BÉKÉSI IMRE 2010a. A kettős szillogizmus értelmezése és alkalmazásai. *Szemiotikai Szöveg*tan 19. JGYTF Kiadó, Szeged.
- BÉKÉSI IMRE 2010b. The interpretation and applications of the double syllogism. *Semiotic Textology* 19. JGYTF Press, Szeged, 263–308.
- BRATINKA JÓZSEF 1987–1988. *De, hanem, hogynem* – pragmatikai megközelítésben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 31–32: 21–42.
- CSÜRY ISTVÁN 2005. Kis könyv a konnektorokról. *Officina Textologica* 13. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1992. A kötőszók. In: *TNyT*. II/1: 772–814.
- FARKAS VILMOS 1962. A mellérendelő összetett mondat. In: *MMNyR*. 408–55.
- LANG, EWALD 1977. *Semantik der koordinativen Verknüpfung*. *Studia Grammatica* XIV. Akademie-Verlag, Berlin.
- NAGY L. JÁNOS 2008. Kettős szillogizmus. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Bp. 327–32.
- PETŐFI S. JÁNOS 2004. A szöveg mint komplex jel. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PORZIG, WALTER 1950. *Das Wunder der Sprache. Probleme, Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft*. A. Francke AG. Verlag, Bern.
- RÁCZ ENDRE 1988. Mondattan. In: *MMNy*. 205–458.
- SIMONYI ZSIGMOND 1881. A mellérendelő kötőszók. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Bp.

Studies in exclusive contradiction

As regards adversative relations between propositions, H. LAUSBERG (1963) and, later on, E. LANG (1977) studied the construction »non x, sed y« and its ordinal variants, e.g., »y, sed non x«, etc. in detail. The aim of the present paper is an analysis of these variants on the basis of Hungarian data. The approach taken is interpretative in character, in that the analyses incorporate the implicit constituents of the construction as well. The implicit elements represent constituents of a semiotic baseline construction that was the topic of an earlier paper by the author (BÉKÉSI 2010b), and was referred to as “double syllogism”.

Keywords: multiple conjunctions, structural context, block formation, stratification, expansion, incorporation, constituent order.

BÉKÉSI IMRE